

С. К. КОЗЛОВСЬКИЙ

ПОЛЬСЬКІ УКРАЇНЦІ І УКРАЇНСЬКІ ПОЛЯКИ У ЛЬВІВСЬКІЙ АРХЕОЛОГІЇ 1905—1945 РОКІВ *

Стаття присвячена постатям, долям та взаємовідносинам польських і українських археологів, що мешкали та працювали на Галичині у першій половині ХХ ст. Висвітлено загальновідомі і маловідомі імена дослідників, що стояли біля витоків сучасної польської і української археології.

К л ю ч о в і с л о в а: історія археології, персоналістика, Україна, Польща.

Українці і поляки, Богдан Хмельницький і Ярема Вишневецький, вільні козаки і польські «пани», Корсунь і Берестечко, уманська різанина і Брестська унія, Петлюра і Пилсудський, Львів і Lwów.

Українцями чи поляками ми є, тому що батьки, тому що віра, тому що мова, школа, вибір, історія, кохання. Можна бути повноцінним українцем, або повноцінним поляком, або кимось поміж ними — польським українцем чи українським поляком.

Саме такими — повноцінними і не зовсім, були галицькі археологи перших років ХХ століття. Це вони стояли біля витоків сучасної польської і української археології. Ця розвідка буде присвячена саме їм.

Вони жили в одній державі, в одному місті, можливо, у двох, належали до двох народів, їх ділило лише етнічне походження і прагнення народності, їх об'єднували молодечі приязні. Ось кілька слів про них.

* * *

Велика імперія, яка ще постійно розширювалася, велич Відня і убогість простих людей. Багато народів, не завжди щасливих.

* У статті збережено авторську редакцію

На північно-східних кордонах цього потужного об'єднання лежить Королівство Галичини і Лодомерії, яке називали «Королівством Голичини і Голодомерії». У цьому королівстві два народи, два великі міста — Львів і Краків, в обох — університети, відповідно Францішка І і Ягеллонський, і в обидвох вищих навчальних закладах — кафедри археології. У Львові — професор Кароль Хадачек, радше класик, у Кракові — проф. Пьотр Беньковскі, теж класик і проф. Владзімеж Деметрикевич (преісторик).

Довкола Деметрикевича і Хадачка декілька років перед І Світовою війною зосереджується група молодих поляків і українців. Вони будуть одними з перших сучасних спеціалістів-археологів у своїй країні.

У Львові це поляки: народжений у Самборі Владзімеж Антоневиц і народжений в Юр'єві Польському в Росії Роман Якимович, а також українці: народжений у Хирові Ярослав Пастернак і Володимир Гребеняк зі Львова, і нарешті, напівукраїнець, напівполяк Богдан Януш, також зі Львова, хоча він не стане студентом, оскільки не має закінченої середньої освіти.

Натомість у Кракові це будуть поляки: Юзеф Журовський з-під львівських Підгайців, але випускник краківської гімназії, і Леон Козловський із Пшибиславіц під Меховим, а також народжений в Сокалі сполонізований українець Міхал Древіко. Пізніше появиться ще один поляк — Габріель Леньчик із Хусова під Ланцутом.

Молоді археологи здебільшого походили з родин галицької нижчої інтелігенції (греко-католицький парох, вчитель, чиновник нижчого рангу, адміністратор маєтку), а також селян (Леньчик) і землевласників (Козловський).

У Львові вони навчаються у 1909—1914 роках, одні недовго, бо переїдуть до Кракова (Антоневич, Якимович), інші — аж до початку війни (Пастернак, Гребеняк), закінчуючи або майже закінчуючи навчання. У програмі є поміж іншими, археологія у Хадачка (класична), історія у видатного Михайла Грушевського, антропологія і етнографія у Яна Чекановського і філософія у знаменитого Казимира Твардовського. Подібно у Кракові, але там більше преісторії в Деметрикевича, лекції з класики читає Бенковські, антропологію викладає Талько-Хринцевич, нумізматику — Гумовські, а Коппера веде історію мистецтв. Натомість у Кракові набагато краща музейна база, Деметрикевич є директором Преісторичного музею Академії умінь, у Львові натомість не надто багаті музейні надбання знаходяться в Науковому Товаристві ім. Т. Шевченка, у музеї Дзедушицьких і в університеті.

Навчання можна завершити звичайним дипломом або отримати ступінь доктора. Його важко здобути то через війну, то з приводу смерті Хадачка, або через виїзд Деметрикевича.

У Львові молодих людей скеровують під час студій, а навіть раніше — за участю Богдана Януша їм організують екскурсії, вони фотографують, читають книги з бібліотеки вчителя, пишуть популярно-наукові статті, ходять до бібліотеки Оссолінеум і співпрацюють із Науковим Товариством ім. Т. Шевченка, досліджують околиці, виїжджають у гори.

Потім поляки поїдуть на навчання до Кракова (також незадоволені професором?), натомість українці залишаться у Львові до початку війни.

У Кракові молодь єднає Преісторичний музей Академії умінь, Деметрикевич висилає Антоневича, Древка, Козловського і Журовського на розкопки, Козловський додатково працює в Еразма Маєвського у Варшаві, веде також власні розкопки від імені Деметрикевича і Маєвського, їздить зі Шмітом на Кавказ. На однорічне навчання приїздить до Кракова Юзеф Костшевські.

* * *

Потім все зруйнувалося — вибухла Велика Війна, росіяни захопили Львів і дійшли до Кракова, Хадачек наклав на себе руки. Деметрикевич виїхав на кілька років до Швейцарії, а молоді пішли на війну, з якої не всі повернулися, або емігрували, як Древка.

Дипломи отримали Антоневич і Древка, Гребенякові, Журовському і Якимовичу теж уже до цього недалеко. Докторати вони здобудуть після війни, а Козловський і Антоневич захистять їх до закінчення війни, перший — у Шміта, другий — у Бенковського.

У Кракові війна також порушує галицький спокій, бо майже від самого початку професор

виїхав у Цюрих, але Древка вже отримав диплом, Антоневич захистив дисертацію в Бенковського, а Козловський — в Тюбінгені.

Молоді краків'яни, як і львів'яни, йдуть на війну, захищати Цісарство (Імперію), але й закінчити навчання — хто у Відні (Антоневич, Журовський), хто у Празі (Антоневич, Якимович). З львів'ян Пастернак пізніше навчатиметься у Празі, але перед тим досліджуватиме музеї у Брно та Трієсте.

Проте тепер треба боротися «Pro sísaře rána a jeho rodin», як нас навчає чеська військова пісня, а улюблену археологію залишити на потім, хоча можливість навчатися у Відні, Празі, Тюбінгені чи Трієсте траплялася не раз.

На фронт ідуть поляки й українці. В 19 полку Landwehr і в 30 полку галицького фронту воюють Гребеняк і Антоневич, на італійському фронті (а раніше в Галичині) служать Пастернак, Журовський і Леньчик (відповідно у полках 41, 16 Landwehr і 17).

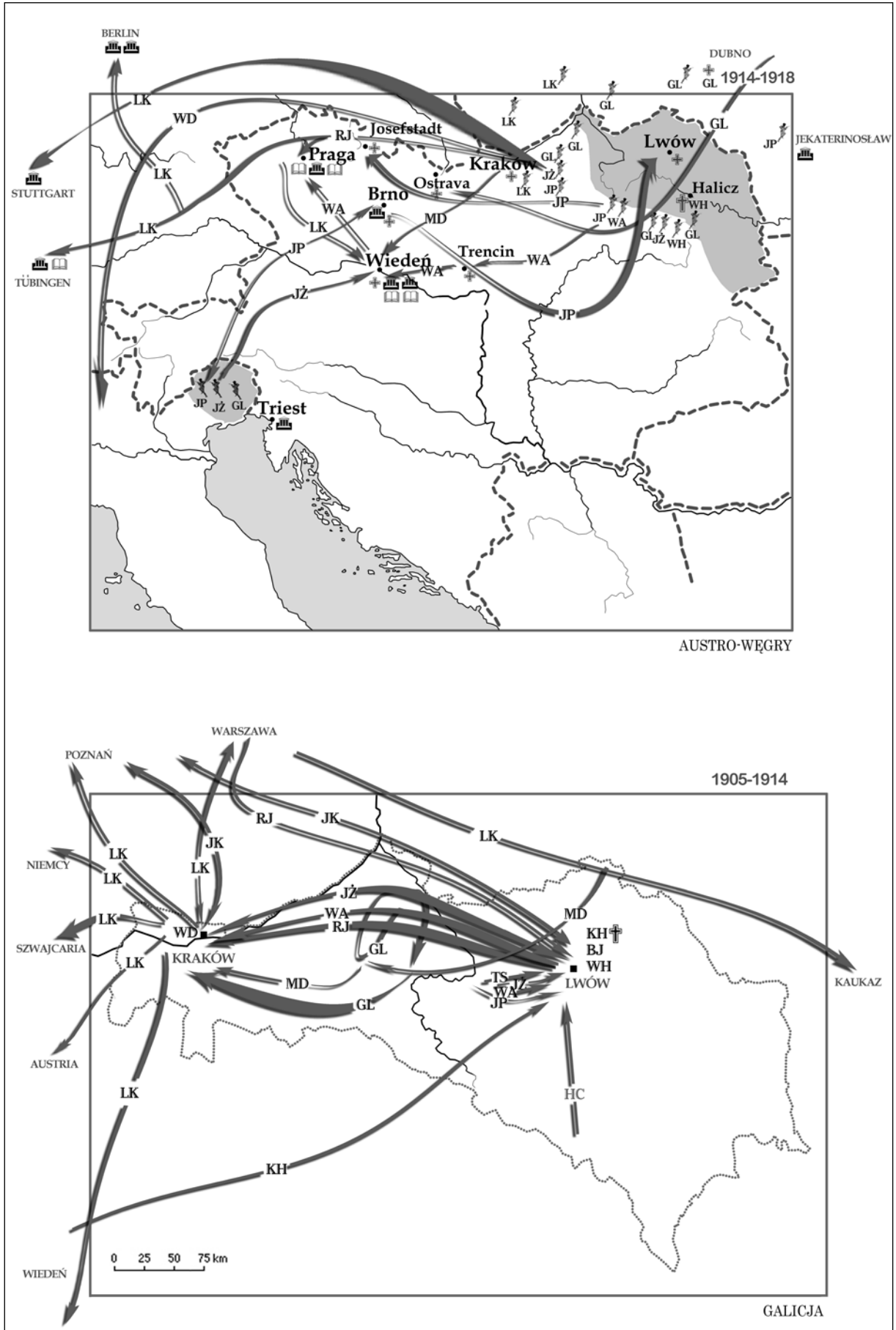
Молоді ведеться по-різному: навесні 1915 року в битві за Галич гине велика надія української археології — Володя Гребеняк, у цьому ж році поранено його близького приятеля. Влодек Антоневич поранений під карпатським Ужохом, натомість інша надія української археології — Ярослав Пастернак серйозно поранений в одній з битв на річці Ісонцо.

У той же час Леон Козловський у 1 полку уланів Легіонів Польських проходить келецько-малопольську кампанію, потрапляє до лікарні (після нещасного випадку під час кінної їзди), а пізніше на деякий час потрапляє до австрійської в'язниці в Замості.

Після відновлення сил, Антоневич і Пастернак можуть продовжити навчання, то у Відні у Хоєрнеса і Менгіна, то в музеї Францішка Йозефа в моравському Брно, з фронту до Відня повертається Журовський, це дозволить йому вивчати археологію у Менгіна та історію мистецтва у Стшиговського.

До війська не пішли Древка, оскільки він був учителем і Якимович як російський громадянин, однак обидвоє виїхали: перший — до Відня (польська гімназія), другий — до Праги (студії у Нідерле і робота в Національному музеї).

Єдиним із нашої групи, який під час війни залишився у Львові, був Богдан Януш, напівукраїнець, напівполяк, нещасна людина поміж двома націями, без закінченої середньої освіти, без вищої освіти, радше заслужений антиквар, ніж археолог, вчитель Пастернака, Гребеняка, Якимовича і Антоневича, пов'язаний із НТШ, потім із музеями в Станіславові і Тернополі, зберігач археологічних пам'яток Південно-східних кресів. Відкинений обома націями, він урешті покінчив життя самогубством. Однак перед тим написав кілька хороших книг, поміж іншими описав «293 дні російської окупації у Львові».

* * *

Листопад 1918 року приніс занепад Австро-угорської імперії, а також розбудив польську й українську надію. Обидва народи прагнули незалежності, одному це вдалося — постала Річ Посполита, іншому — ні, українці ще довго не могли досягнути своєї Самостійної України.

Західна Україна стала територією двосторонніх претензій, поляки вважали її своєю історичною польською провінцією (з XIV століття). Українці у листопаді 1918 року створили Західно-Українську Народну Республіку зі столицею у Львові і обрали президентом Євгена Прушевича. На базі легіону Січових стрільців, а також демобілізованих українських відділів австрійської армії було організовано Українську Галицьку Армію, яку поділили на бригади. Львів було захоплено на початку листопада. Через опір поляків війська вивели з міста, але розпочалася блокада міста. Пізніше поляки вислали т. зв. Перемиську відсіч і витіснили противника.

У тісному зв'язку з українським зривом і польською відповіддю знаходяться долі трьох археологів, двох українських (Пастернак і Смішко) і польського (Леньчик).

Чотар Пастернак з 7 Стрийської/Львівської бригади воюватиме проти підпоручника Леньчика. Чотар програє й у зв'язку з подальшими польськими репресіями змушений залишити країну (втік до Чехословаччини), стрілець Смішко залишився у Польщі, він не зізнався у тому, що воював, а навіть пізніше відслужив у Війську Польському. Поляк після демобілізації став учителем, потім склав іспити на атестат зрілості і закінчив археологію у Кракові (з докторатом).

Ось так Україна, а також Польща втратили на кілька років в особі Пастернака визначного археолога, можливо, професора Львівського українського університету, обіцяного українцям польською владою, але так і не створеного. Через кілька років він однак повернувся до Польщі доктором університету Кароля у Празі, нострифікував чеський диплом у Антоневича у Варшаві (старі знайомства), потім деякий час був пов'язаний із Ставропільським інститутом і митрополитом Шептицьким (братом польського генерала), розкопував Старий Галич, потім був професором за часів перших советів, працював у німецькому Інституті досліджень Сходу і знову, бідний, мусів утікати — шкода видатного вченого.

Результати Великої Війни для одних були корисними, для інших — ні. Зникає Австро-Угорщина, з'являється Польща, Чехословаччина, Угорщина, Югославія, Литва, Латвія і Естонія, не втримаються вільна Білорусь і Українська Народна республіка зі столицею у Києві та Західно-Українська Народна республіка зі столицею у Львові — першу знищать більшовики, другу — поляки.

У результаті українська наука втратила молодих археологів — Гребеняка, який загинув в

галицькій офензиві, Пастернака, бо емігрував, а також Левка Чикаленка, учня Федора Вовка з Санкт-Петербурга, дослідника Мезина і Городка під Рівним, II секретаря Великої і члена Малої Ради Української Народної Республіки. Це там Михайло Грушевський став прем'єром, Симон Петлюра — отаманом, це саме його Юзеф Пілсудський буде перепрошувати «Ja Was Panowie bardzo przepraszam». Лекції Грушевського у Львові раніше відвідували Антоневич і Гребеняк, можливо, Якимович, але не Пастернак (чому?).

Чикаленко, син видатного українського діяча, втікає у 1920 році до Польщі, потім у Празі у Вільному Українському університеті захищає дисертацію. Пізніше він відвідує Францію, вивчає матеріали у Варшаві і Львові, але професійно не займається археологією, хоча іноді проводить розкопки (напр., Червень Нестора). Під кінець II Світової війни він емігрував на Захід. Це велика втрата.

Так уперше розпався львівський археологічний осередок, помер професор Хадачек, на війні загинув Гребеняк, виїхали Антоневич і Якимович, емігрував Пастернак, виїхав Чикаленко. Практично все треба було починати спочатку, хоча Януш (до 1930 р.), а потім Пастернак, який повернувся з Праги й Чикаленко з Парижа, ще підтримували традиції.

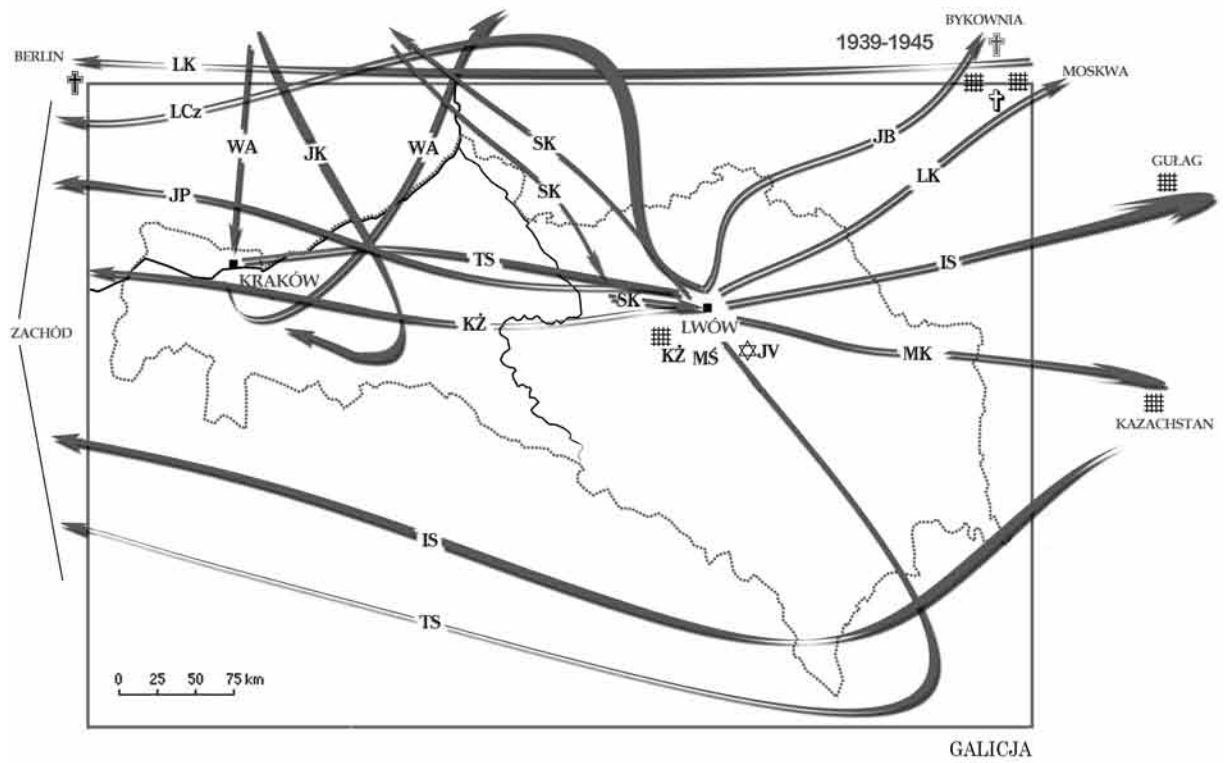
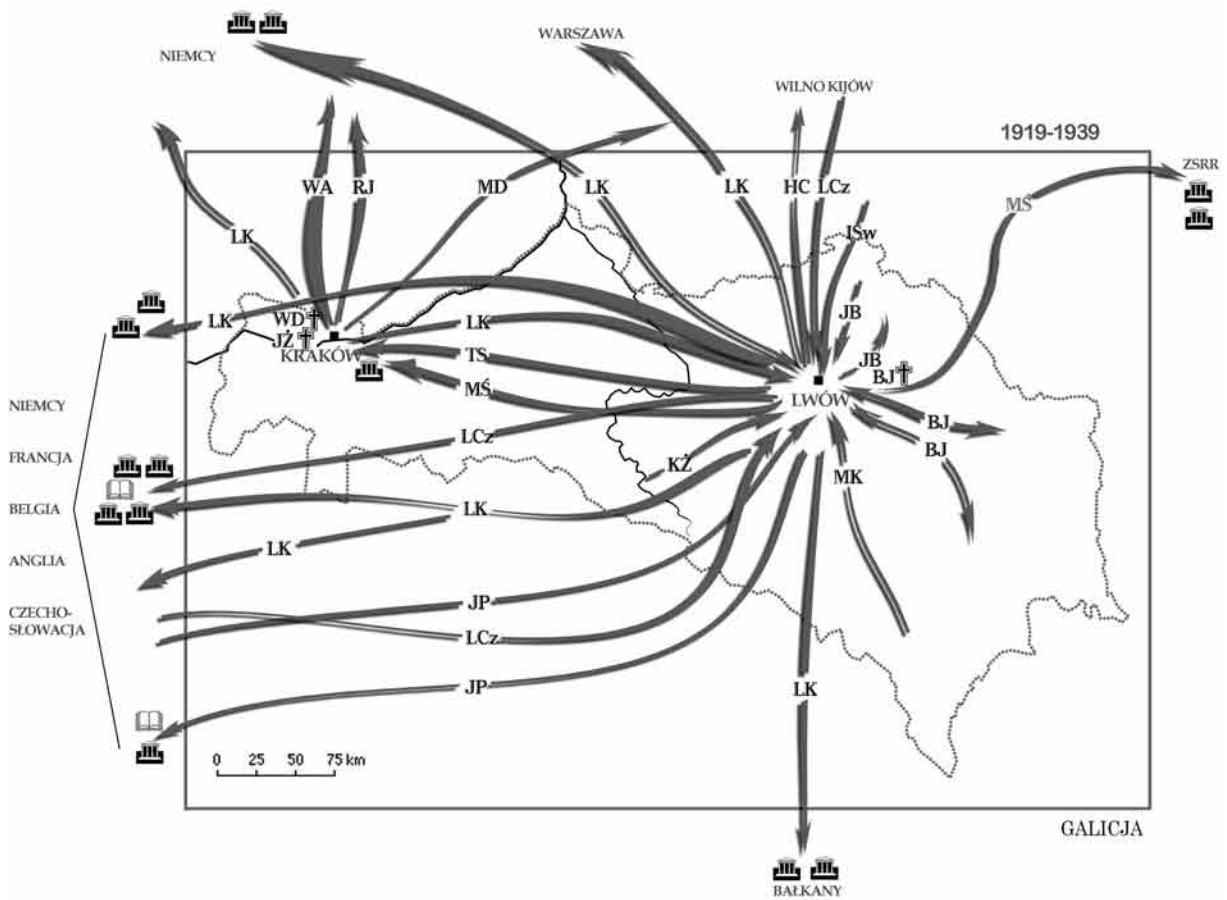
Ще до завершення Світової війни, у січні 1918 року, у Львові з'явився Юзеф Костшевські, пізніше познанський професор і видатний польський археолог. Він отримав пропозицію стати завідувачем кафедри археології у місцевому університеті, тому габілітувався на доцента там же, у Чекановського, Буланди і Семірадського. Австрійська бюрократія передбачала ще підтвердження докторського ступеня у міністерстві у Відні, однак через загальний воєнний безлад затвердження відбулося з великим запізненням настільки, що Імперія перестала існувати, натомість з'явилася Польща. Отож Костшевські міг внести власний вклад у започаткування університету в Познані, в якому для нього було створено відповідну кафедру.

Саме так Львів у 1918 році не здобув професора, який може був би менш прихильним до українських справ, ніж Леон Козловський, якого взяли на роботу в університет Яна Казимира у 1921 році.

Достеменно не відомо, яку саме назву мала докторська дисертація Костшевського, це, правдоподібно, могла бути «Великопольща у доісторичні часи».

* * *

У 1920 році, коли Пастернак уже був у Чехословаччині, а Чикаленко саме приїхав до Польщі, Леон Козловський у Кракові захистив докторську дисертацію з археології. Він сподівався, що працюватиме у Варшавському університеті, але дії Антоневича йому це

- LEGENDA
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

унеможливили. Антоневич стане професором у Варшаві, а Козловський «отримає» Львів (у 1920 р., у 1921 р. після більшовицької війни, він став завідувачем кафедри).

З'являються також студенти: поляки Ян Брик, Тадеуш Сулімирські, Казімеж Журовські, Хелена Цехак, Ірена Сівек, українці Маркіян Смішко і Михайло Клапчук, росіянин Ігор Свешніков і єврейка Юзефіна Фогель. Це лише ті, хто закінчив навчання.

Спочатку Козловський взяв на роботу поляка — Я. Брика, але після того як він став бурмістром Кам'янки Струмилової, бере українця — М. Смішка, пізніше ще приймає Т. Сулімирського і К. Журовського, а перед початком війни — І. Сівек до нового музею Червенської землі. Козловський пропонував також роботу Людвікові Савіцькому, а пізніше сам став міністром і прем'єром, отож кафедру передав Сулімирському, який після повернення керівника став професором у Кракові після смерті Ю. Журовського.

Польсько-українські відносини бувають напруженими, Степан Бандера організовує замах на міністра Перацького. Козловський у відповідь створює табір у Березі Картузькій, але в археології Козловський і Старчук, Журовський і Смішко, Кобильнік і Сулімирські, Пастернак і Рейман, Фітцке і Цинкаловські й надалі працюють разом. Студент Клапчук отримує стипендію, а Смішко — гроші на довші виїзди до Кракова і СРСР. Після вторгнення советів Пастернак і Смішко приймуть до себе поляків.

Але Януша відкинули, немає українсько-го університету у Львові, тим не менш, Цинкаловські співпрацює з Музеем Археології в Варшаві (РМА), Полянські дає матеріали Круковському, а РМА дозволяє Чикаленкові проводити розкопки.

Але це одне — за шкалою макро, зовсім інше — за шкалою мікро.

* * *

Совети ввірвалися до Польщі / Західної України 17 вересня 1939 року, «захищаючи» братні народи від «утисків польських панів». Однак, маленький львівський археологічний світ не розпався, хоча відтепер українці стали керівниками, а поляки — підвладними.

Але, звичайно, не Київ чи Львів вирішують долі людей. Вирішує Москва, діючи з допомогою НКВД, яке використовує давню ворожість між людьми.

Спочатку такий собі Олександр Прусевич доносить НКВД на Леона Козловського, у результаті чого він отримує на Луб'янці смертний вирок. Однак Бог його оберігає і професор потрапляє до польської армії в Бузулуку, втікає з неї здається німцям на фронті під Тулою. Врешті він опиниться в Берліні й там помре під час бомбардування.

Наступний — Ян Брик, бурмістр Кам'янки Струмилової, якого «визволителі» розстріляли у Биковні під Києвом, третя — Ірена Сівек, яка потрапила в Гулаг, і лише пізніше, після різних перепитів, опинилася на Заході.

Але страждали не лише поляки, Михайло Клапчук виявився «українським націоналістом», отже також опинився в таборі, а пізніше в Союзі йому не дозволили захистити дисертацію. Інші «націоналісти», тобто українські патріоти Пастернак і Чикаленко також отримали покарання — вони були змушені емігрувати на Захід, схоже як це вчинив раніше Тадеуш Сулімирські. Чикаленка взагалі не цитували в радянській літературі.

Пояснення до карт:

- 1 — переміщення осіб
- 2 — музеї
- 3 — навчання
- 4 — смерть
- 5 — Голокост
- 6 — смертний вирок
- 7 — лікарня
- 8 — фронт
- 9 — в'язниця, табір
- 10 — райони військових дій

Іменний покажчик:

- WD — Владзімеж Деметрикевич;
- LK — Леон Козловський;
- JK — Юзеф Костшевські;
- KN — Кароль Хадачек;
- MD — Міхал Древо;
- GL — Габріель Ленґчик;
- RJ — Роман Якимович;
- JZ — Юзеф Журовський;
- WA — Владзімеж Антоневич;
- TS — Тадеуш Сулімирські;
- JP — Ярослав Пастернак;

- VJ — Богдан Януш;
- WH — Володимир Гребеняк;
- HC — Хелена Цехак;
- MK — Михайло Клапчук;
- JB — Ян Брик;
- MŚ — Маркіян Смішко;
- LCz — Левко Чикаленко;
- KZ — Казімеж Журовські;
- ISw — Ігор Свешніков;
- IS — Ірена Сівек;
- JV — Юзефіна Фогель;
- SK — Стефан Круковські.

Урешті поляки — Журовські (ще перебував в ув'язненні Гестапо), чи Маєвські і Буланда «репатрійовані» до нової Польщі, натомість Юзефіна Фогель загине під час Голокосту.

Статистика трагічна — подумати тільки, що, схоже, поляки й українці не терпіли один одного, але в результаті обидві групи археологів страждали не від взаємних репресій, а від окупантів. Отже, попри пропаганду, українці і поляки співпрацюють на ниві археології за часів «перших советів» (Історичний музей, університетська кафедра на чолі з Пастернаком, Інститут археології АН УРСР), натомість під час німецької окупації українці працюють в німецькому Інституті Східної Праці, а поляки радше займаються різною принагідною роботою.

І знову все зруйнувалося в львівській археології: не жили професор Козловський, магістр Фогель, доктор Брик, урешті Богдан Януш, на Захід виїхали професор Пастернак, доктор Чикаленко і професор Сулімірські, а дорогою через Гулаг була вигнана на Захід магістр Сібек. Казімеж Журовські, Тадеуш Журовські, Казімеж Маєвські і Едмунд Буланда виїхали зі Львова до нової Польщі. До Варшави повернувся Стефан Круковські, а доктор Цехак ще до початку війни виїхала у Вільнюс, натомість студента Клапчука НКВД вислало в табір у Казахстані, а надбання вчених німці вивезли на захід.

Ой, знову не мала щастя львівська археологія, не мала.

* * *

Так закінчилися перші 40 років історії професійної львівської археології, два початки, дві катастрофи і наступний, уже третій початок, на щастя, зі Смішком і Свешніковим зі старого складу. Той третій початок відбувся, проте, в інших історичних умовах і в більшості, з іншими акторами, ніж раніше ..., така доля.

С. К. Козловский

ПОЛЬСЬКІЕ УКРАИНЦЫ И
УКРАИНСКИЕ ПОЛЯКИ
ВО ЛЬВОВСКОЙ АРХЕОЛОГИИ
1905—1945 ГОДОВ

Статья посвящена галицким археологам первой половины XX ст., стоявшим у истоков современной польской и украинской археологической науки. Прослеживаются процессы становления ученых, обучение в университетах, исследовательская и преподавательская деятельность во Львове, Кракове, Варшаве, Праге, Вене и других центрах. Судьбы исследователей рассматриваются на фоне сложных, порой трагических, политических и социальных событий того времени (распад империй, войны, революции, репрессии). Утверждается, что профессиональная львовская археология пережила в этот период два начала и две катастрофы. Освещаются хорошо известные и малоизвестные личности, внесшие вклад в развитие археологической науки двух стран.

S. K. Kozłowski

POLISH UKRAINIANS AND
UKRAINIAN POLES
IN UKRAINIAN ARCHAEOLOGY
IN 1905—1945 YEARS PERIOD

The article touches upon the subject about Galician archaeologists in first half of the twentieth century which stood behind the modern Polish and Ukrainian archaeology. It traces the processes of scientists uprising, university education, teaching and research activities in Lvov, Krakow, Warsaw, Prague, Vienna and other centers. Article covers researchers' fates considered on the background of complex and sometimes tragic, political and social events of the time (the breakup of empires, wars, revolutions, repressions). Author claims professional Lviv archeology survived two start-ups and two disasters within this period. Also well-known and less-known personalities who developed the archaeology of these two countries are highlighted.